

Balázs János

ÉRTÉKREND, EGYENLŐTLEN ESÉLYEK ÉS A BEFOGADÁS ESÉLYEI

Amikor az alább következő gondolatmenetben az egyenlőtlenségek és az értékrend szociológiai értelmezése alapján azok összefüggéseinek egyes következményeit taglaljuk, mindezt azért tesszük, hogy a fogyatékos emberek esélyeinek az objektív társadalmi viszonyként megjelenő egyenlőtlenségei oly nagyon aktuális kérdését egy általánosabb gondolati keretbe ágyazzuk. Közel tíz éve, hogy ennek a gondolatmenetnek egy korábbi változatát az Eötvös Loránd Tudományegyetem (akkori nevén) Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar tudomány napi konferenciáján előadtam.¹

Kiindulópontunk a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerének két alapvető összetevője.

Első a *pozíciók egyenlőtlensége*, amit statikusan, állapotnak képzelünk el, és ami hatalmi, gazdasági, presztízs és kulturális (életmód-életminőség) egyenlőtlenségeket jelent. A pozíciók egyenlőtlenségének rendszere a társadalomszerkezet és rétegződés problémaköréhez tartozik.

Második a pozíciókhoz rendelhető *esélyek egyenlőtlensége*, a társadalmi pozíciókban való előrelépés vagy visszaesés, az ún. társadalmi mobilitás, valamint a *javakhoz és a cselekvési lehetőségekhez* való hozzáférés, vagy az azokból való kirekesztődés esélyei. Amennyiben az esélyek *viszonylagos egyenlősége* áll fenn, annak nagy jelentősége lehet a társadalmi pozíciók között lévő egyenlőtlenségek mint társadalmi *igazságtalanságok* kiegyensúlyozásában, ellentételezésében.

A modern kor fejlett társadalmainak sajátossága, hogy az egyenlőtlen pozíciókból származó hátrányok ellensúlyozásában a tanultság, képzettség egyéni, és a szolidaritás társadalmi értékeinek van egyre nagyobb jelentőségük. A kedvező társadalmi pozíciók elérésében és megtartásában ill. elvesztésében pedig hosszútávon az *értékrendnek* van nagy jelentősége. Úgy is mondhatnánk, hogy az értékrend az a legfőbb *erőforrás*, ami az esélyek *realizálásában* szerepet játszik, egyrészt az érvényesülés eszközeinek (tudás, munka, javak felhasználása, kapcsolatok) megszerzésére, másrészt az eszközök hatékony

felhasználására. Még pontosabban, az esélyek realizálása – sikeres vagy akadályozott volta – annak kérdése, hogy az egyéni értékrend mint erőforrás hogyan illeszkedik be a társadalmi értékek rendszerének szövevényébe, mint *erőtérbe*. Egy önmagában pozitívnak tekinthető, vagy koherens értékrend követése negatív eredményre vezethet, ha a társadalmi értékek rendszere ezt az értékrendet nem fogadja be.

Az értékrendek hosszútávon megmutatkozó erejére példaként hozható fel *Nagy Olga* néprajzkutató elemzése erdélyi falusi közösségekről, amelyek életében belső tradicionális értékrendjük következményeként a modernizációs kihívás ellentétes kimenetelű változásokat idézett elő; egyes esetekben fellendülést, máskor hanyatlást, vagy éppen stagnálást eredményezett (*Nagy, 1989*). Ugyanez a jelenség azonban családtörténetekben, egyéni sorsokban is megfigyelhető. *Utasi Ágnes* középosztálybeli családokat vizsgálva mutatja ki, hogy az ötvenes években bekövetkezett kényszerű deklasszálódás után ezeknek az embereknek nagy része, bizonyos belső értékeket aktivizálva, sikeresen épült be a szocialista társadalom középosztályába úgy is, hogy ehhez nem volt szüksége a megalkuvó politikai karrierizmus eszközét igénybe vennie (*Utasi, 1996*). *Kézdy Éva* az arisztokrata származásúak fiatal generációját vizsgálva kimutatja, hogy a volt főnemesek Magyarországon élő utódai valamennyien diplomás, értelmiségi foglalkozásúak (*Balázs – Kézdy, 2001*). A fontos, pozitív értékek tekintetében mindegyik említett esetben különös jelentősége volt a *tudás* és az *alkalmazkodókészség* értékeinek.

Mindemellett fontos tudatosítani, hogy az értékrend egyáltalán nem eleve, vagy kizárólag az osztály-réteghelyzethez rendelt képződmény, sőt ellenkezőleg, inkább jellemző, hogy az értékrendek keresztbe metszik a társadalmi rétegek határait. Azonos vagy hasonló értékrendek egyszerre magasabb vagy alacsonyabb társadalmi szinten is jelen vannak, főképpen ha olyan erősen kulturális meghatározottságú jellemzőkhöz köthetők, mint a nem, az etnikum, a települési lejtő² vagy a vallás. Ez utóbbi példánál maradva, egy ember értékrendjét erősen befolyásolja, ha erősen kötődik

² A települési lejtő kifejezés a *nagyváros-város-község-tanya* irányban a csökkenő társadalmi esélyekre utal.

¹ Szerkesztett formában a Gyógypedagógiai Szemle 2002. évi Különszámában jelent meg *Értékrend és egyenlőtlen esélyek* címmel. Jelen szöveg ahhoz képest több részletben is bővebb kifejtést tartalmaz. B.J.

valamilyen vallási közösséghez, habár társadalmi pozíciója emellett éppúgy lehet alacsony, mint magas. A fentebb említett jellemzőket egyébként gyakran „hátrány”-jegyekként értelmezzük, pl. ha a nők vagy a kisebbségek helyzetére gondolunk. Minél inkább tartozik valaki olyan szubkulturális csoporthoz, amelyik hátrányos helyzetben van az esélyek tekintetében, annál inkább igaz, hogy az egyéni pozíció kedvezőbbé tételéhez az egyéni erőforrások fokozottabb igénybevételére van szükség, beleértve az érték-erőforrást. Míg azonban az egyéb erőforrásokat többnyire az ember maga aktivizálja cselekvéseivel, az érték-erőforrás mint a környezeti kultúrával örökölt és a korai szocializációban tanult lehetőség áll rendelkezésünkre, és alig befolyásolhatjuk.

A fenti példákhoz hasonlóan, a fogyatékoság is a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyzettől viszonylag független hátránytényező. Független azért, mert a veleszületett fogyatékoságok éppúgy a szülői társadalmi pozíciótól³ szinte teljesen függetlenül fordulhatnak elő, mint ahogy a később kialakuló és a szerzett fogyatékoságok lehetőségei is szinte teljesen függetlenek a fogyatékoságot megelőző saját társadalmi pozíciótól.

Fogyatékos emberek esetében azonban van egy különleges erőforrás-lehetőség is, ez pedig a segítők hozzájárulása. Segítőknél jelen esetben mindazokat a személyeket értjük, akik akár közeli hozzátartozóként, akár kevésbé közvetlen viszonyban, de személyes jellegű társadalmi kapcsolatban állnak a fogyatékos személyekkel, valamint akik – emberbaráti megfontolásból vagy hivatásszerűen – a fogyatékos embereket támogató tevékenységet folytatnak. Témánk szempontjából ezt az erőforrást nem az esély-egyenlőtlenséget csökkentő anyagi természetű, tárgyasult hozzájárulása miatt említjük, hanem amiatt az emberi értékekben is megragadható hozzájárulás miatt, amit egyrészt személyes kapcsolatban nyújtanak, amikor a segítő saját érték-erőforrásával járul hozzá a fogyatékos személy fokozottan igénybe vett, de véges, tehát korlátozott érték-erőforrásának megnöveléséhez – ez az eset főképp a közeli hozzátartozók részéről fennálló lehetőség –, másrészt ami a támogató tevékenységgel összefüggő társadalmi normákban, szerepelvárásokban, attitűdökben, magatartásformákban és közösségi társadalmi cselekvésekben stb. ragadhatók meg.

³ Az egyes fogyatékoságok előfordulási gyakorisága és a családoknak a fogyatékos családtag problémájának kezelésére rendelkezésre álló eszközök viszont egyáltalán nem függetlenek a társadalmi helyzettől. Lásd Bánfalvy 2000.

Ezen a ponton érdemes megvizsgálni, hogy mit értünk az egyéni és társadalmi értékeken, és azok milyen formákban jelennek meg.

Legáltalánosabban az értékeket (értékrendet, értékrendszer) úgy határozhatjuk meg, hogy egy adott korban, adott feltételek között melyek azok a társadalmat integráló, meghatározó jelentőségű elvek és minták, amelyeket a társadalom többsége vagy meghatározó csoportjai érvényesnek, helyesnek tartanak, amelyeket a társadalmi cselekvésekben követnek, vagy amelyeket követni *kellene, illene*, amelyek szerinti viselkedést a közösség által elvártan feltételezik a társadalom tagjai. Egy adott kor értékrendje ebben az értelemben állhat pl. az egyenlőségszmény vagy a versenyszellem alapján, lehet jellemző rá a vallásosság vagy a felvilágosultság. Ezt az értékek „makro” szintjének is nevezhetjük.

A klasszikus amerikai társadalom stabilitása legalább annyira fontos társadalmi értékelv, az emberi jogok általános elfogadása, tiszteletben tartása alapján állt, mint a gazdasági-politikai rendszer hatékonysága, modernitása alapján. Mégis, az *ember* fogalom, és ezzel együtt az „emberi jogok” is, gyakorlatban leginkább csak egy ideáltípusra, a „teremtés koronájaként” elképzelt emberre vonatkoztak, de nem vonatkoztak azokra, akik túlzottan különböztek az *első ember* fantáziaképletétől, a mitizált Ádámtól. Egyáltalán nem, vagy csak részben vonatkozott tehát a színesbőrűekre, a nőkre, tanulatlan vagy vagyontalan személyekre, általában „idegenekre”, továbbá a más kulturális szokásrendhez (pl. valláshoz) tartozókra, vagy akiknek *viselkedésükben, testi tulajdonságaikban az ideáltípushoz képest feltűnő hiányosságaik voltak*. Az emberi jogokat ezen túlmenően is sokszor legyűrte a *többség zsarnokságaként* működő demokrácia.

Alexis de Tocqueville, az amerikai demokrácia működésének első nagy elemzője bemutatja a többféle értékelvekben rejlő ellentmondásosságot⁴ is. Míg az emberi jogok és az amerikai demokrácia gyakorlata alapvetően a modern szabadságszmény alapján állanak, az emberiség legősibb, legfőbb „szenvédélye” az egyenlőség. A szabadság elvontabb, távolibb eszmény, viszont az egyenlőtlenséget az ember mindannapi életében is sérelmezi, ezért a szabadság kisebb-nagyobb mértékű korlátozását a társadalom hosszabb ideig is eltűri, a túlzott egyenlőtlenségeket, ennek igazságtalanságát viszont nem. „Az egyenlőség nap mint nap apró élvezetek sokaságát nyújtja minden embernek. Az egyenlőség va-

⁴ A korai amerikai demokrácia társadalomfelfogásáról és a többség zsarnokságáról lásd de Tocqueville 1983.

rázsa minden percben érződik és mindenki számára hozzáférhető...”⁵

Ami a mai európai társadalom jövőjét illetően bizakodásra adhat okot, az az emberi jogok kiterjesztése, még pontosabban az ideáltípusként értelmezett emberkép kiszélesedése és a jogok kiszélesítése egyszerre. Míg tehát kezdetben az emberi jogok, beleértve a polgári- és politikai szabadságjogokat, gyakorlatilag (gyakran) csak az életerős (nem „fogytékos”), fehérbőrű, keresztény, tanult, vagyonos, letelepült, saját házzal rendelkező, a domináns nemzethez tartozó felnőtt férfiakat illeték meg – teljesen ellentétben az univerzalizmus liberális elvével –, hosszú történelmi folyamatban és fokozatosan, mára az emberi jogok szinte mindenkire kiterjednek – vagy törvényekbe iktatva, vagy nemzetközileg is elismert deklarációkba foglalva.⁶ Az emberi jogok ezen általánossá válása az *individualizáció* folyamatának része és következménye. Az individualizáció az alapja annak az elvnek is, ami minden individuum méltóságában azonos értékűségének *elismerését* jelenti, nemcsak kulturális különbözőségétől, de testi állapotától függetlenül is. Ennek társadalmi konzekvenciája pedig annak a diszkriminációtól mentes világnak a víziója, ahol a jogok és lehetőségek biztosítása társadalmi kötelezettség, és nemcsak az egyének szabadságjogokon alapuló önérvényesítésének eredménye.

Az individualizáció, mint az egész modernizációs korszakot jellemző folyamat, szintén az értékek makro-szintjéhez sorolható, habár nem az eszmény, hanem a folyamat jellege dominál. Az individualizáció az élet szinte minden területét átfogja, a modern társadalom egyre jobban individualizálódik.

Loek Halman szerint a társadalomkutatók között egyetértés van abban, hogy az individualizáció a modernizáció meghatározó folyamata, de ennek megítélése nem egyértelmű. Létezik az individualizációnak egy pesszimista felfogása, amely szerint az emberek életét a karrier, a fogyasztás bűvölete, a birtoklás és az azonnali kielégülés vágya hajtja, miközben csökken a közösségi élet iránti érdeklődés.

⁵ de Tocqueville, i.m. 388.

⁶ Ilyen dokumentumok pl. a Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), a Convention on the Rights of the Child (1989), vagy a Madrid Declaration, az Európai Kongresszus a Fogytékos Emberekről 2002. évi nyilatkozata a diszkriminációmentes, pozitív cselekvésről a befogadó társadalom érdekében.

Az individualizáció következményei a privatizmus, nárcizmus, konzumerizmus, ami egoizmushoz, hiperindividualizálódáshoz vezet, eredménye az egyének izolálódása, a társadalom atomizálódása, széthullása – azaz az individualizáció alapvetően negatív. Az individualizáció optimista felfogása azt hangsúlyozza, hogy a személyes szabadság és függetlenség, az autonómia kiszélesíti, kitágítja az egyén lehetőségeit, és esélyt ad a felelősség és egyenlőség kibontakozására, miközben olyan új értékek keletkeznek, mint az önmegvalósítás, kreativitás, életminőség, továbbá nemcsak kifejezetten individuális értékek keletkeznek, hanem az individuum felértékelődése olyan közösségi értékek kibontakozását teszi lehetővé, mint például a tolerancia, demokracizmus, fogékonyság a környezet minőségére – egy szóval az individualizáció alapvetően pozitív.

Ugyanakkor Halman empirikus vizsgálatai nem igazolják sem a negatív, sem a pozitív feltételezést, viszont kimutatja, hogy tényleg kétféle individualizmus lehetséges, aszerint hogy ezek inkább *haszonelvű* vagy *expresszív* jellegűek. Mind a haszonelvű, mind pedig az expresszív individualizmus egyaránt tartalmaz pozitív és negatív elemeket. Így például a haszonelvű individualizmus ugyan inkább anyagi és érdekkövető, de az anyagiasság együtt jár a munka és mértékletesség elveivel, az egyéni érdekkövetés elvének elfogadása pedig egyúttal az egyéni felelősség hangsúlyozását is jelenti. Az expresszív individualizmust nemcsak az önmegvalósítás és autonómia jellemzi, hanem az élvezetek, szenvedélyek, túlhangsúlyozott érzelmvezéreltség is.⁷

Más társadalomszervező jelentőségű jelenségeket az értékek „mezzo”-szintjeként foghatunk föl. Ezek már nem egyszerűen eszmények, hanem a társadalomfejlődés irányát kijelölő mintaértékű programok, amelyek szorosabban kötődnek konkrét társadalmi-gazdasági viszonyokhoz, fejlettségi szintekhez.

Az európai közösség középponti jelentőségű, kinyilvánított társadalmi programjai egyrészt pl. a nők emberi jogainak érvényesítése, hátrányos társadalmi helyzetének végleges felszámolása, lehetőségei korlátainak eltakarítása, a megfosztottság és alárendeltség megszüntetése, másrészt hasonlóan kiemelten a fogytékos emberek jogainak megfo-

⁷ Halman, Loek 1994 *Individualism in Europe and North America*. Előadás a XIII. Szociológiai Világkongresszuson, Bielefeld, Németország (kézirat).

galmazása, érvényre juttatása, az alárendelt, diszkriminált helyzetek megszüntetése, az életesélyeknek a teljességig terjedő kiszélesítése. Utóbbival összefüggésben említhető a *minoritás* elve is, ami hátrányos helyzetű kisebbségek esetében a felülreprezentált képviselő jogának⁸ megfogalmazását jelenti, ezáltal a „többségivel” szemben fennálló hátrányok ellensúlyozását, az esélyegyenlőtlenség ellensúlyozását célozza.

A *multikulturális* társadalom programja nem egyszerűen a közösségi szubkultúrák, azaz pl. etnikai, vallási, nemi alapon szerveződő szubkultúrák egyenértékűségének és egymásmellettségének elvét fogalmazza meg, hanem azt is állítja, hogy a típusos helyett a kevert, a marginális- és a határhelyzetek válnak a legfontosabbá. Ebben a felfogásban értelmezendő további két értékkel: egyrészt *minden individuuum identitása* egyenértékűségének elismerése, másrészt a *hátrányos helyzetű* csoportok előtt nagy tekintélynek örvendő *cselekvésformák elismerése* (Habermas, 1997).

Habermas szerint természetesen ugyanez vonatkozik a fogyatékos emberekre is. Valóban, az első elv alapján leszögezhető, hogy a *fogyatékos-identitás nem „fogyatékos”, hanem egyenértékű*, a második alapján pedig elvárható a *fogyatékos emberek világára jellemző cselekvés(ek) társadalmi elismerésének követelménye*. Valódi különbséget jelent viszont, hogy a fogyatékos emberek közössége nem szerveződik meg eleve úgy, kulturális alapon, mint pl. az etnikai, vallási kisebbségek.

Az értékek „mikro”-szintjének az egyéni életben jelenlévő értékeket gondolhatjuk. Ilyenek lehetnek például fogyasztói szokások, a párválasztás vagy a gyermeknevelés aktuális eszményei, lakásmódok, szabadidő-felhasználási formák. Ezek többnyire átmenetiek, legalábbis abban az értelemben, hogy olyan jelenségekhez kötődnek, amelyeket a gazdasági-politikai viszonyok változásai tömegesen termelnek és tüntetnek el. De az értékek mikro-szintjéhez sorolhatóak a *normák*, mint közösségi szabályozó értékek is.

Az értékszociológia egyénekre vonatkoztatva ennél szűkebb értelemben használja az értékek fogalmát. Bár gyakran szokás az értéket úgy definiálni, mint ami meghatározza a társadalmilag helyes/nem helyes kategóriáit, a jelen gondolatmenetben

⁸ Még pontosabban, a kisebbségeknek a népességen belüli statisztikai aránynál nagyobb képviselői részesedés, pl. 30 %-os lakossági arány esetén 50 %-os képviselői helydöntéshozó testületekben.

Milton Rokeach értelmezését fogadjuk el, amelynek alapján ő értékvizsgálati módszerét megalkotta. Rokeach eleve megkülönbözteti az érték fogalmát a normák, az attitűdök, az érdekek, az eszmények, az értékorientációk, a viselkedés, a társadalmi jelenségekről alkotott vélemények rokon fogalmaitól. Rokeach az *intrapersonális* értékekre összpontosít. Szerinte az értékek a kívánatosságot kifejező elvont kulturális alapelvek, amelyek az ember vagy a közösségek számára a dolgok végső értelmére, a létezés önmagukban való végállapotaira (*end-state of existence*), vagy magatartásmódokra (*mode of conduct*) vonatkoznak. Ezeknek felelnek meg a *célértékek* ill. az *eszközértékek* (Rokeach, 1973). Célértékek pl. a már említett *Szabadság* vagy az *Egyenlőség*, de ugyancsak célérték az *Anyagi jólét* vagy az *Igaz szerelem* is. Eszközértékekre példa a *Segítőkész*, a *Hatékony* vagy a *Szavahihető*. Rokeach szerint az egyes emberek szocializáción keresztül rögzült értékei nagyjából ugyanazok, de mások az *egyéni preferenciák*. Ezek az egymástól különböző egyedi értékpreferenciák jelentik a személyes értékkeszletet,⁹ a típusosan hasonló személyes értékek társadalmi csoportok *értékrendjeibe* rendeződnek, míg az értékrendek együtt a plurális társadalom *értékrendszerébe* szerveződnek. A társadalom értékrendszere hosszabb történelmi időszak alatt megváltozhat, de ez a változás általában rendkívül lassú, társadalmi és gazdasági korszakokon, változásokon átívelő, amit a szocializáción keresztül történő sajátos átörökítődesi mechanizmus magyaráz.

Magyarországon a 70-es évek vége óta rendszeresen készülnek Rokeach-tesztes értékvizsgálatok országos reprezentatív mintán. Az első ilyen felvétel eredményeit az MTA Szociológiai Kutatóintézet mindmáig csak kéziratban meglévő legendás tanulmánya (Hankiss, 1982) közli, amelyben Hankiss Elemér a magyar társadalom „negatív modernizációjának” tételét fogalmazza meg. A negatív modernizáció tétele magyarázatában erősen támaszkodik az individualizációnak a modernizációs folyamatban betöltött jelentős szerepére. Kimutatja, hogy egyes individuális értékek fontossága erősen fölértékelődött Magyarországon, amiből az értékmodernizáció előrehaladottságára következtethetnénk. Ez az individualizáció azonban meglehetősen egyoldalú. Például a kedvező megítélésű intellektualitás „önmagában való” értékei nem párosulnak a hatékonysággal, gyakorlatiassággal, minthogy az intellektualitás fontosságával szemben alacsonyra értékelt a hatékonyság, önállóság, ambí-

⁹ Rokeach tesztjében 18 célértéket és 18 eszközértéket kell fontossági sorrendbe rendezni.

ció fontossága. A formális és külsődleges társadalmi elismerés és a tekintély tisztelete fontosabb, mint a nagy modernizációs eszményekkel – szabadság, egyenlőség – való azonosulás. Az örömeértékek lényegesen fontosabbak, mint az autonómia, felelősségvállalás és közösségiség értékei.

Két évtized Rokeach tesztes felvételeinek eredményei alapján kimondható, hogy a társadalom értékrendszere alapvetően stabil, hiszen a vizsgált értékek mintegy 2/3-a esetében nem figyelhető meg jelentős, szisztematikus egyirányú változás a rendszerváltás évei után sem.¹⁰ A jelentősebb változások között szerepelnek viszont az épp a mi témánk – a fogyatékos embereket befogadni képes toleráns, szolidáris, az egyén autonómiáját tiszteletben tartó társadalom – szempontjából fontos, már említett értékek, így az Egyenlőség, a Szabadság és a Segítőkézség.

Ahogy azt az 1. Táblázat adatai¹¹ mutatják, az Egyenlőség értékének társadalmi megítélése romló tendenciájú a vizsgált 20 év alatt, és kisebb mértékben romlott a Szabadság megítélése is. Az esélyegyenlőtlenséget ellensúlyozó fontos erőforrásként említettük a segítők hozzájárulását. Mint látható, a Segítőkézség értékének társadalmi megítélése szintén jelentősen romlott. Ugyanebben az időszakban nagy mértékben romlott a Munka hasznossága érték megítélése is, miközben az Anyagi jólét fontossága rendkívül megnövekedett – jóllehet ösztársadalmi szinten az anyagi jólétnek egyetlen forrása a munka.

Azt feltételezhetjük tehát, hogy a negatív modernizáció folyamata nemhogy visszafordult volna a késői hetvenes évek, korai nyolcvanas évekhez képest, hanem tovább folytatódott. Egyszerűsített az is jelentik a jelzett értékváltozások, hogy az individualizmust akár utilitárius, akár expresszív megközelítésben vizsgáljuk, a negatív oldal erősödött föl. Ez a változástendencia nem kedvező, ha azt olyan társadalmi érték-erőtér részeként értelmezzük, amelynek a fogyatékos személyek esélyegyenlősége és társadalmi integrációja programját kell befogadnia.¹²

Az értékváltozással járó társadalmi programok elfogadtatásában azonban a mintaadó vezető-értel-

miségi vagy éppen elit-rétegeknek különös jelentőségük lehet. Sajnos, amint azt a 2. és 3. Táblázat számai mutatják, épp a legmagasabb iskolai végzettségű rétegekben a legkevésbé elfogadott az Egyenlőség és a Segítőkézség értéke. Noha a tapasztalat az, hogy a magasabb társadalmi pozíciójú családokban élő fogyatékos személyek jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező segítők révén több intézményes megoldásra számíthatnak, az alacsonyabb társadalmi pozíciókban nagyobb a közvetlen emberi segítség jelentősége (Bánfalvy 2000).

A fogyatékos emberek másokhoz viszonyított rosszabb esélyeit okozó tényezők tehát nemcsak a fogyatékossgot jelentő funkcionális hiányosságokból, az őket kedvezőtlenül érintő tárgyi környezetből következnek, hanem az értékerőtér, az értékmező kedvezőtlen állapotából is. De talán érdemes megemlíteni azt az érdekes gondolatot is, hogy a társadalmi méretekben elterjedt általános előítéletesség felszámolásában sokkal inkább van esély áttörésre a fogyatékossgal kapcsolatos előítéletesség lebontása, mint a kulturálisan sokkal megkövesedettebb etnikai, vallási, nemi előítéletek felszámolása révén.¹³

1. táblázat *Alapértékek a magyar társadalomban* (Rokeach értékek)

	1978	1982	1990	1993	1998
Egyenlőség	9,4	9,1	11,2	10,7	11,2
Segítőkézség	7,9	8,7	9,0	9,2	9,3*
Szabadság	8,7	8,8	9,1	9,0	9,3
Munka	7,7	8,2	8,7	8,8	9,4
Anyagi jólét	8,2	8,7	6,8	6,5	6,8

* 1997

Forrás: Füstös – Szakolczai: Kontinuitás és diszkontinuitás ... MTA Szociológiai Kutató Int. 1999.

2. táblázat *Az Egyenlőség megítélése iskolai végzettség szerint* (Rokeach értékek)

Felsőfokú	12,4
Érettségi	11,7
Szaktanácsos	10,9
8 általános	10,6
Kevesebb	10,1

Forrás: MTA Szoc. Kut Int. 1997-es adatfelvétele.

¹⁰ Füstös – Szakolczai 1994.

¹¹ Az egyes értékek mellé rendelt számok azt mutatják, hogy az emberek átlagosan a hányadik helyre soroltak be egy értéket. A kisebb számok az előresorolást jelentik, tehát azt fejezik ki, ha az érték fontosabb, a nagyobb szám pedig azt, ha kevésbé fontos az emberek számára.

¹² A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet napilapjában megjelent kevésbé pontos adatai sem mutatnak új irányt a negatív modernizációban ezredforduló utáni évtizedben. *Népszabadság* 2009. augusztus 9.

¹³ Boreczky Ágnes gondolata.

3. táblázat *A Segítőképzés megítélése iskolai végzettség szerint*
(Rokeach értékek)

Felsőfokú	10,0
Érettségi	9,6
Szakmunkás	9,3
8 általános	8,9
Kevesebb	7,6

Forrás: MTA SZKI, 1997-es adatfelvétele.

Összefoglalás

A tanulmány kulcsszavai: fogyatékoság, társadalomszerkezet, értékrendszer, befogadás, negatív modernizáció. A fogyatékoság, mint a társadalmi pozíciót és az egyéni cselekvési lehetőségeket befolyásoló tényező egyértelműen negatív, hátrányt okozó tényezőnek tekinthető. Ennek a hátrányos tényezőnek az ellensúlyozásában van jelentőségük egyrészt a fogyatékos ember személyes tulajdonságainak és ennek érték tartalmainak, másrészt közvetlen emberi kapcsolatainak, harmadrészt a társadalmi környezetnek. A első kettő erőforrás, a harmadik pedig a cselekvési mező. A tanulmány azt vizsgálja, hogy az értékrend három – mikro, mezo és makro – értelmezési szintjén melyek a magyar társadalom jellemzői, amelyek a fogyatékos emberek társadalmi befogadásának perspektíváját befolyásolhatják. Bemutatásra kerül negatív értékmodernizáció, mint a diszkrimináció-mentes befogadó társadalom akadályozó tényezője.

Abstract

Key-words of the paper are: disability, social structure, system of human values, negative modernization.

Disability as an influencing factor of social position and of the possibility of individual acting is doubtlessly a negative factor. Firstly, the character and the human values of the disabled person, secondly, their human relationships, and thirdly the social environment play a decisive role in the compensation of this disadvantageously negative factor. The first and the second are human resources, the third one is the field of social act. The study investigates on three levels – micro, mezo, macro – the characteristics of the Hungarian value system concerning perspectives of

the inclusion of disabled people. The theory of the „negative modernization” of values is demonstrated as an obstructive factor in the development of an inclusive society which is free of discrimination.

Irodalom

- Balázs János – Kézdy Éva 2001
„Harmonia Dignitatis”. Az értékrend vizsgálata főnemesi családok leszármazottainak körében. *Századvég, Új folyam, 21. sz.*
- Bánfalvy Csaba 2000
Fogyatékoság és szociális hátrány. In Dr. Illyés Sándor szerk. *Gyógypedagógiai alapismeretek.* ELTE BGGYFK, Budapest.
- Füstös László – Szokolczai Árpád 1994
Értékek változásai Magyarországon. *Szociológiai Szemle, 1. sz.*
- Habermas, Jürgen 1977
Harcok az elismerésért a jogállamban. In Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus.* Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest.
- Halman, Loek 1994
Individualism in Europe and North America. Előadás a XIII. Szociológiai Világkongresszuson, Bielefeld, Németország (kézirat)
- Hankiss Elemér és mtsai 1982
Kényszerpályán? I.-II. MTA Szociológiai Kutatóintézet Értékszociológiai és Alkalmazott Társadalomtudományi Elemzések Műhelye, Budapest.
- Nagy Olga 1989
A törvény szorításában. Gondolat, Budapest.
- Rokeach, Milton 1973
The Nature of Human Values. The Free Press, New York.
- Tocqueville, Alexis de 1983
A demokrácia Amerikában. Gondolat, Budapest.
- Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskéházi Attila 1996
Kisvárosi elit. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.